

Geschiedschrijving over Oostenrijk in de Eerste Wereldoorlog tijdens de periode juli/augustus 1914.

l) Inleiding.

In de ruim 90 jaar die sinds het einde van WOI verstreken zijn, zijn talrijke boeken verschenen over de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog. In de jaren '20 van de vorige eeuw domineerden Noord-Amerikaanse historici dit onderwerp. Harry Barnes publiceerde zijn *Genesis of the World War* in 1927 gevolgd door zijn landgenoten Bernadotte Schmitt en Sidney Fay. Beide publiceerden in 1929 hun boeken met dezelfde, en later veel gekopieerde, titel *The Origins of the War*. In de jaren veertig verscheen het monumentale werk van Luigi Albertini waarvan de Engelse vertaling ook de titel droeg *The Origins of the War* terwijl begin jaren '60 de Duitse historicus Fritz Fischer een mijlpaal plaatste in de geschiedschrijving over de voorgeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog met zijn publicatie van *Griff nach der Weltmacht*. Toen in de jaren '60 de toegang tot diverse archieven ontsloten werd, verschenen tussen 1973 en 1991 in de serie *The Making of the Twentieth Century* zes boeken die handelen over de rol van elk van de Europese grootmachten uit 1914 in de voorgeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog¹.

In het Nederlandse taalgebied is over het onderwerp *Oorzaken* in 1999 het boek *De Andere Waarheid* verschenen van Hans Andriessen met hierin een hoofdstuk gewijd aan de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie.

Gedurende het interbellum namen zowel Duitse als Oostenrijkse historici afstand van het 'oorlogsschulddebat'. De algemene opvatting onder deze historici was dat de term 'oorlogsschuld' geen wetenschappelijke term was omdat morele concepten als schuld en boetedoening niet thuishoorden in het vocabulaire van historici die zich bij voorkeur bezighouden met oorzaken en gevolgen. Maar het feit dat Oostenrijkse historici afstand namen van de vooroorlogse geschiedschrijving had nog een andere oorzaak. In 1915 hadden nagenoeg alle Duitstalige historici en universitaire leerkrachten in de Donaumonarchie een geheim memorandum ondertekend waarin zij pleitten voor een zo duurzaam mogelijke, hechte samenwerking tussen de Habsburgse monarchie en het Duitse rijk. Dit memorandum stelde ondermeer dat de historici van beide landen tegenover de buitenwereld gemeenschappelijk moesten optrekken². Na het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije in 1918 hielden veel historici tot aan de *Anschluss* in 1938 vast aan hun ideaal uit oorlogstijd van een Groot-Duitsland.

Het vacuüm in de geschiedschrijving dat hierdoor ontstond, werd vrijwel direct na november 1918 ingenomen door een elitegroep van het vroegere Habsburgse leger. Alleen deze voormalige officieren hadden toegang tot de relevante archieven die ondergebracht waren bij het *Kriegsarchiv*. In tegenstelling tot de geschiedschrijving van de andere grootmachten wordt de Oostenrijkse geschiedschrijving over de Eerste Wereldoorlog tot eind jaren 1960 gekenmerkt door sterke nadruk op militaire geschiedschrijving en door het feit dat de auteurs afkomstig waren uit het voormalige officierskorps.

II) Geschiedschrijving over de politieke rol van Oostenrijk in 'Oorzaken van de Eerste Wereldoorlog'.

Geschiedschrijving door historici van buiten Oostenrijk

Historici uit de periode tussen beide wereldoorlogen lieten er geen twijfel over bestaan dat Oostenrijk-Hongarije, samen met Duitsland, een bijzondere verantwoordelijkheid droeg voor het uitbreken van de oorlog. Sidney Fay, door voorstanders van revisie van het verdrag van Versailles dikwijls met instemming geciteerd, was over de verantwoordelijkheid van de Donaumonarchie duidelijk: *Austria was more responsible for the immediate origin of the war than any other Power*³. De Italiaanse journalist en historicus Luigi Albertini formuleerde in zijn standaardwerk dat het 'Oostenrijk was dat Duitsland om steun vroeg in de geplande agressie tegen Servië'⁴. In 1961 legde Fritz Fischer de verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog bij Duitsland dat Wenen aangezet zou hebben tot oorlog⁵. Dit creëerde het beeld van Oostenrijk-Hongarije als slachtoffer van de Duitse politiek. Eind jaren '60 constateerde de historicus Samuel Williamson bij een bezoek aan Wenen dat onderzoek naar de rol van Oostenrijk-Hongarije in de julicrisis nauwelijks had plaatsgevonden. Dit verklaart waarom de rol van de Donaumonarchie bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zo lang onderbelicht en zelfs verwaarloosd was gebleven. Maar het waren in de eerste plaats Britse en Amerikaanse historici die dit onderzoek verrichtten geholpen door het feit dat de Weense archieven behoorlijk compleet en goed toegankelijk waren. Het duurde echter tot eind 20ste eeuw alvorens dit publicaties opleverde van o.a. John Leslie, Holger Herwich, Graydon Tunstall en Samuel Williamson⁶.

Belangrijke conclusies uit de publicaties van bovengenoemde historici:

- de impact van de dood van aartshertog Franz Ferdinand kan nauwelijks overschat worden. Zijn dood betekende zowel het einde van de drijvende kracht ten gunste van vrede (de aartshertog had de minister van buitenlandse zaken Berchtold gesteund tegen de oorlogszuchtige generaal van de *kaiserlich und königliche Armee*, Conrad von Hötzendorf) maar ook bleek het als voorwendsel voor oorlog gehanteerd te kunnen worden. In dit laatste liet zelfs de Hongaarse premier Tisza, in eerste instantie in juli 1914 tegenstander van oorlog, zich meeslepen. In een zeldzame harmonie besloot de Weense elite dat na de moord op Franz Ferdinand met Servië afgerekend moest worden. Zonder bewijs dat de Servische regering in de moordaanslag betrokken was en ondanks sterke aanwijzingen dat Rusland Servië militair te hulp zou komen, werd het bewust op oorlog geformuleerde ultimatum aan Servië overhandigd. De *'in crisismanagement ervaren leiders in Wenen riskeerden bewust een algemene oorlog om het doel van een lokale oorlog te realiseren'*⁷.
- Op 5 juli had Berlijn op verzoek van Wenen de 'blanco cheque' uitgeschreven en vervolgens de zaak uit handen gegeven. Het besluit in Wenen kwam vervolgens zonder Duitse druk tot stand. Williamson beschrijft in detail het verloop van de Oostenrijks-Hongaarse regeringsbijeenkomst op 7 juli 1914 en concludeert: *German support was appreciated by those present, but none felt pressured by Berlin to act*⁸. Minister Berchtold drong er in het verdere verloop van de crisis op aan zo snel mogelijk de oorlog te verklaren aan Servië om interventie door de grootmachten voor te zijn. Berchtold werd hierbij ondersteund door een groep jonge diplomaten

die geïndoctrineerd waren door zijn voorganger Aehrenthal met de leer dat een actieve buitenlandse politiek op de Balkan voor de Donaumonarchie het beste middel was om de toenemende binnenlandse signalen van onrust te lijf te gaan. Alexander Graf von Hoyos, die op 6 juli 1914 de 'blanco cheque' in Berlijn in ontvangst mocht nemen, was een drijvende kracht in deze groep.

- Fritz Fischer had in de jaren '60 Oostenrijk-Hongarije neergezet als slachtoffer van de Duitse leiders die Wenen gedwongen hadden een oorlog met Servië meer dan waarschijnlijk te maken⁹. Williamson en Tunstall nemen duidelijk afstand van Fischer: '*de regering van Oostenrijk-Hongarije initieerde het geweld in juli 1914*' en '*Wenen stortte Europa in de oorlog*'¹⁰. Tunstall formuleert in zijn artikel uit 2003 de verantwoordelijkheid van Oostenrijk-Hongarije zonder nuances: "*today, serious scholarship into the origins of the war focuses, unambiguously, on Austria-Hungary*". Hij citeert een aantal Habsburgse diplomaten die actief waren in de juli crisis van 1914 en die openlijk hebben toegegeven dat Wenen in juli 1914 als eerste de oorlog wilde, niet Berlijn, en dat dit de inhoud van het ultimatum aan Servië bepaald had¹¹.

Andere historici, waaronder William Mulligan in zijn recente boek *The Origins of the First World War* (2010), voegen hier het oordeel aan toe dat de Bosnische crisis (1908), gevolg van de annexatiedrift van Oostenrijk, het belangrijkste moment was op weg naar oorlog. Deze crisis resulteerde in beëindiging van de détente tussen Rusland en Oostenrijk-Hongarije, in aanscherping van de tegenstellingen tussen Duitsland en Rusland en betekende ook het begin van de gesprekken tussen von Moltke en Conrad over gezamenlijke militaire actie¹².

Oostenrijkse publicaties

Na het uiteenvallen van de Dubbelmonarchie werd de tijdens de oorlog binnen het *Kriegsarchiv* gestarte geschiedschrijving beëindigd zonder dat er voorlopig iets voor in de plaats kwam. Er was buiten de militaire geschiedschrijving, waarover meer in het vervolg van dit artikel, in de jaren '20 nauwelijks aandacht voor historisch onderzoek naar de geschiedenis over de *Weltkrieg* en dus ook niet naar de rol van Oostenrijk-Hongarije bij het uitbreken van de oorlog. Dit had, naast het in de inleiding vermelde, ook te maken met positiebepaling van de Oostenrijkse regering bij de vredesonderhandelingen. De Oostenrijkse delegatie naar de vredesonderhandelingen in St. Germain koos voor een onderhandelingstactiek waarbij het vraagstuk van de oorlogsschuld niet op de eerste plaats kwam. De intentie tot oorlog in 1914 werd daarin niet ontkend maar de verantwoordelijkheid werd gelegd bij de regering van de Donaumonarchie waarin een Hongaarse coterie een dominante rol gespeeld zou hebben. Belangrijke reden voor deze houding was de vrees dat de geallieerden hoge herstelbetalingen zouden opleggen aan de nieuwe republiek Oostenrijk.

De Oostenrijkse delegatie veroordeelde niet alleen Hongarije maar was ook bereid met betrekking tot de verantwoordelijkheid van Duitsland voor het uitbreken van de oorlog, een verdedigende houding aan te nemen. Otto Bauer, de sociaaldemocratische minister van buitenlandse zaken, meende dat publicatie van beschikbare documenten de onjuistheid van de mening dat Duitsland Oostenrijk-Hongarije tot oorlog aangezet had, zou aantonen. Hij had daarbij een dubbele agenda want hij ging er van uit dat publicatie van documenten ook zou betekenen dat in eigen huis afgerekend zou kunnen worden met de aanstichters van de

oorlog en met degenen die de uiterste rechtervleugel vormden in de Oostenrijkse politiek in begin 1919. Roderich Gooss, een gewezen diplomaat van de Donaumonarchie, kreeg de opdracht de publicatie van de belangrijkste Oostenrijkse documenten voor te bereiden. Een groot probleem waarvoor hij zich gesteld zag was het ontbreken in de archieven van de aantekeningen van het bezoek van von Hoyos aan Berlijn begin juli 1914¹³. In juni 1919 was de publicatie van Gooss *Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges* gereed. Het was meer dan een verzameling documenten, het was ook een interpretatie van de periode vanaf de moord van de troonopvolger tot aan de Duitse oorlogsverklaring aan Rusland. Gooss ontlastte in zijn publicatie Wilhelm II en de Duitse regering in hoge mate¹⁴. Hij kreeg hierop scherpe kritiek van o.a. Karl Kautsky die in diezelfde tijd een belangrijke rol speelde in de publicatie van Duitse documenten (*Die deutschen Dokumenten zum Kriegsausbruch*) waarin hij de Duitse machtshebbers van juli 1914 verweet 'ontzettend lichtvaardig en kortzichtig gehandeld te hebben'¹⁵.

De aankondiging van publicatie van brieven van Tisza (in 1914 premier van Hongarije) en vragen in het Oostenrijkse parlement over buitenlandse publicaties, leidden medio 1926 tot het besluit van de 9-delige publicatie van de vooroorlogse documenten van Oostenrijk-Hongarije: *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äußern*. Toen de publicatie in 1930 gereed was stuurde de Oostenrijkse kanselier een brief naar alle Oostenrijkse ambassades met instructies hoe in de toekomst het onderwerp "probleem van de Wereldoorlog" te behandelen. De slotalinea van de brief van kanselier Schober luidde¹⁶:

De publicatie van de documenten geeft nog meer bewijs dat Oostenrijk-Hongarije en Duitsland, zelfs na de breuk met Servië, ernstig getracht hebben de oorlog beperkt te houden door alles te doen wat in haar vermogen lag om Bulgarije en Turkije te weerhouden Servië aan te vallen. Bovendien hebben zij steeds garanties gegeven dat Servië haar soevereiniteit zou behouden, zelfs na haar nederlaag, tot dat uiteindelijk alle pogingen strandden als gevolg van de Russische mobilisatie.

In zijn artikel *Austria and the Great War* voegt de historicus Burz aan dit citaat toe dat ten tijde van publicatie van zijn artikel (1996) nog geen definitieve conclusie getrokken kon worden of bovengenoemde slotalinea inhoudelijk wèl of niet correct was!

De publicatie van de *Aktenstücke* stimuleerde Oostenrijkse historici tot nieuw onderzoek. De publicaties die hieruit voortvloeiden in de jaren '30 en '40 hadden vooral betrekking op pan-Servische intriges voor en na het uitbreken van de oorlog en op de Servische buitenlandse politiek in de periode 1908-1914. Echter, onderzoek naar de oorzaken van de oorlog vond niet plaats. Het onderwerp van de rol van Oostenrijk werd genegeerd tot na 1945 en zelfs de controverse van de 'Fischer debatten' in de jaren '60 had geen zichtbare invloed op het gilde van de Oostenrijkse historici. Eén van de weinige Oostenrijkse experts op het onderwerp Eerste Wereldoorlog, Fritz Fellner, zou in de jaren '90 als mogelijke verklaring hiervoor suggereren dat "de Oostenrijkers er tevreden mee waren zich te koesteren in de bewondering van de *Anglo-Saksen* voor het culturele en artistieke Wenen uit het *fin-de-siècle*". In het midden latend of deze suggestie correct is, de rol van Oostenrijk-Hongarije als

onderdeel van de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog, werd in de jaren '70 en '80 het domein van buitenlandse historici.

De generatie Oostenrijkse historici waarvan de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog onderdeel uitmaakte van hun persoonlijke geschiedenis, waren sterk geneigd het Oostenrijkse aandeel in de ontketening van de oorlog als gering te beoordelen in vergelijking met het Duitse aandeel. De historicus Rudolf Jeřábek noemt als klassiek voorbeeld de omvangrijke biografie van minister Graf Berchtold uit 1963. Deze biografie ging niet uit van de *Aktenstücke* maar van nagelaten werken van diplomaten, met name van die van Berchtold zelf, waarbij in deze bronnen bewust zaken waren weggelaten¹⁷.

Tot medio jaren '60 waren publicaties van Oostenrijkse historici bijna uitsluitend gericht op de militaire geschiedschrijving van de wereldoorlog. Vanaf de jaren '70 komt hier verandering in. Gevoelige hiaten in de Oostenrijkse oorlogsgeschiedenis werden gedicht met publicaties over diverse onderwerpen als bemoeienissen van de bewapeningsindustrie in oorlogstijd, de veranderingen in het dagelijkse leven, pogingen van de staat om revolutionaire krachten door een adequate politiek in toom te houden en de plaats van bepaalde groepen in de samenleving.

Pas in 1993, vijfenzeventig jaar na beëindiging van de Eerste Wereldoorlog, verschijnt de eerste uitgebreide publicatie van een Oostenrijkse historicus over de Julicrisis en de daaruit voortvloeiende oorlog. De auteur Manfred Rauchensteiner wil met zijn boek *Der Tod des Doppeladlers, Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* een zo compleet mogelijk beeld geven van zowel de militaire als de politieke en sociale gebeurtenissen in Oostenrijk-Hongarije tijdens de oorlog. Van de ruim 700 pagina's worden ongeveer honderd pagina's besteed aan de voorgeschiedenis van de Julicrisis. Kernpunten hierin zijn¹⁸:

- De buitenlandse politiek van de Donaumonarchie was vergaand een Balkan politiek en hierin had Oostenrijk-Hongarije tijdens de Balkanoorlogen van 1912/13 ervaren dat dreiging met '*geeignete Schritte*' ertoe kon leiden dat Servië inbond.
- Het was in Berlijn al langer duidelijk dat op de Balkan geen beleid voor het bondgenootschap werd bedreven maar een beleid dat door het bondgenootschap mogelijk werd gemaakt. Het ultimatum dat Berchtold, zonder afstemming met Duitsland, in oktober 1913 stelde aan Servië haar troepen terug te trekken uit het noorden van Albanië, is hiervan een voorbeeld. In de zomer van 1914 stelde Berlijn zich niet meer tevreden met de rol van 'op sleeptouw genomen worden'.
- Nationale spanningen binnen het *k.u.k.* leger en toenemend geweld hadden in het Oostenrijkse deel van de monarchie gezorgd voor een quasi-onregeerbaarheid. Rauchensteiner citeert met instemming de Duitse ambassadeur in Wenen die in mei 1914 had gerapporteerd "*Österreich kragt in allen Fugen*".

Over de schuldvraag voor het uitbreken van de oorlog is Rauchensteiner summier maar duidelijk: 'de ontketening van de oorlog werd veroorzaakt door Oostenrijk-Hongarije dat de ketenen losmaakte en Duitsland nam haar bij de hand als deze dreigde te gaan beven'¹⁹. Belangrijk in deze conclusie is voor de auteur de instructie waarmee de Oostenrijks-Hongaarse gezant op 7 juli 1914 naar Belgrado werd gestuurd: "*...Sie müssen die Beziehungen abbrechen und abreisen, es muß zum Krieg kommen*".

Leopold Berchtold (portret 1906)

Fritz Fellner, collega en landgenoot van Rauchensteiner, is veel explicieter over de rol van de Donaumonarchie in de voorbereiding van de oorlog tegen Servië. Hij stelt dat Oostenrijk-Hongarije opzettelijk de oorlog ontketend heeft in vol bewustzijn dat dit zou kunnen leiden tot een Europese oorlog²⁰. Fellner verwijst voor zijn oordeel naar argumenten die Tunstall ook aanhaalt (verklaringen van betrokken Oostenrijkse diplomaten), naar de instructie aan de Weense ambassadeur in Belgrado maar als doorslaggevend argument verwijst hij naar de (schriftelijke) toelichting die minister Berchtold gebruikt wanneer hij keizer Franz Joseph het te tekenen ultimatum voorlegt. Deze toelichting kwam erop neer dat tekening

van het ultimatum mede urgent was om te voorkomen dat de Entente met vreedzame oplossingen zou komen. Fellner concludeert dat deze rechtvaardiging door Berchtold voldoende geweest zou moeten zijn om alle historische en politieke debatten over de verantwoordelijkheid voor het ontketenen voor de oorlog, te beëindigen²¹.

Opinies van de Oostenrijkse historici over de rol van Duitsland in het uitbreken van de oorlog.

Rauchensteiner wijst op de onderlinge spanningen in de jaren voor de oorlog tussen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije in de *Dreibund*. Militair accepteerde Conrad de Duitse militaire dominantie maar in Duitsland werden met regelmaat vragen gesteld of het bondgenootschap met de Donaumonarchie zinvol was. Oostenrijks kapitaal concurreerde op de Balkan met Duits kapitaal en had het wel zin zich te ketenen aan een rijk dat zo duidelijk te kampen had met interne conflicten en in toenemende mate als een Slavisch-Hongaars rijk werd gezien? Rauchensteiner noemt het de verdienste van Fritz Fischer die gewezen heeft op de aanzienlijke Duitse ambities met betrekking tot het Nabije en Midden Oosten waarheen Duits kapitaal een weg zocht over de Balkan en Turkije. Hij concludeert hieruit dat de alliantie in de jaren voor de oorlog niet zodanig functioneerde dat Berlijn altijd de toon aangaf en dat de invloed van Wenen in de tijd dominanter werd²². In de formulering van zijn opinie over de rol van Duitsland vertrekt Rauchensteiner van de Duitse veronderstelling dat de oorlog van de enig betrouwbare bondgenoot Oostenrijk-Hongarije tegen Servië, wel moest leiden tot een Europese oorlog en dat de Duitse leiding geen andere keus had dan een preventieve oorlog te beginnen. Rauchensteiner geeft hier de indruk dat hij Duitsland, naast de hoofdschuldige Oostenrijk-Hongarije, neerzet als medeplichtige die geen andere optie had.

Fellner daarentegen is veel scherper over de Duitse rol: het feit dat een Europese oorlog ontstond in plaats van de geplande lokale Balkanoorlog, was niet de fout van de Oostenrijkers en lag niet aan haar incompetentie de crisis te beëindigen met een *fait accompli* voordat andere machten intervenieerden. Fellner stelt dat het ontstaan van een algemene Europese brandhaard exclusief het resultaat was van een eigen Duitse agenda waarin de Servische crisis gebruikt werd als aanleiding voor een preventieve oorlog tegen Rusland en Frankrijk. Indien Duitsland werkelijk de belangen van Oostenrijk-Hongarije had willen beschermen en ondersteunen, zou Duitsland vanaf begin juli alle mogelijke moeite hebben moeten doen een Europese oorlog te vertragen, wellicht te voorkomen, totdat de legers van de Donaumonarchie tijd hadden gehad hun lokale veldtocht tegen Servië uit te voeren. In plaats hiervan te kiezen, stelt Fellner, voorzag Duitsland in een parallelle actie de

dreigende oorlog van de dimensies van een wereldoorlog. Men was in Wenen bang geweest dat de oorlog tegen Servië zou ontaarden in een Europese oorlog en daarom hadden zij zich gewend tot Duitsland juist om dit risico te vermijden. Het Duitse rijk werd verondersteld escalatie te voorkomen maar in plaats daarvan werd de oorlogsmachine in Duitsland in gang gezet onmiddellijk nadat de Duitse keizer de verzekering van steun had gegeven aan de Oostenrijkse gezanten. Zonder naar documenten hiervoor te verwijzen meent Fellner dat dit een voorwaarde geweest moet zijn voor de efficiënte militaire operatie tegen Luxemburg, België en Frankrijk; de militaire orders voor een dergelijke operatie moeten minstens twee weken voor die tijd genomen zijn²³.

III) Geschiedschrijving over de militaire rol van Oostenrijk in de Eerste Wereldoorlog.

Na de Bosnische crisis van 1908 kon verwacht worden dat wanneer de Donaumonarchie in oorlog kwam met Servië dat het dan niet waarschijnlijk was dat Rusland lijdzaam zou toezien. Documenten van de Generale staf in het *Kriegsarchiv* in Wenen staven deze verwachting. Conrad von Hötzendorf had voor 1914 een verstandig plan ontwikkeld om een eventuele tweefronten oorlog tegemoet te treden. In zijn mobilisatieplan zou het grootste deel van de troepen (*A-Staffel*) naar Galicië gestuurd worden, een kleinere eenheid zou in hoog tempo afgaan op Servië en een strategische reserve (*B-Staffel*) zou achter de hand gehouden worden om die op het juiste moment in te zetten. In plaats van af te wachten hoe de Russische en Servische mobilisaties zich ontwikkelden, stuurde Conrad op 28 juli zijn strategische reserve op weg naar Servië. Duitsland ging over tot algemene mobilisatie op 31 juli maar was onbekend met het feit dat de helft van het leger van Conrad onderweg was naar Servië. Het telegram dat Wilhelm II diezelfde dag aan Franz Joseph stuurde liet aan duidelijkheid weinig te wensen over: *het is van het grootste belang dat de hoofdmacht van Oostenrijk-Hongarije tegen Rusland ingezet wordt en niet gelijktijdig opgesplitst wordt voor een offensieve actie tegen Servië. In deze gigantische strijd speelt Servië een heel ondergeschikte rol*²⁴. Door paniek bevangen vroeg Conrad aan het *Eisenbahnbüro* om de *B-Staffel* onmiddellijk via een andere route naar Galicië over te brengen. Dat bleek niet mogelijk te zijn.

De strijd in juli/augustus 1914 resulteerde aan de kant van de Donaumonarchie in 230.000 doden en gewonden op de Balkan en 250.000 (en 100.000 krijgsgevangenen) in Galicië. Conrad maakte vervolgens scherpe verwijten aan Berlijn omdat er onvoldoende Duitse troepen tegen Rusland aan het oostfront ingezet zouden zijn. Bovendien beschuldigde Conrad de Weense diplomaten van het creëren van de ongunstige situatie die leidde tot een Russische interventie.

Wat was de oorzaak van dit debacle?

Voor de oorlog waren er onafhankelijk van elkaar twee mobilisatieplannen ontwikkeld: één in geval van oorlog tegen Rusland en één in geval van oorlog tegen Servië. Een gemeenschappelijk plan in geval van een oorlog tegen beide landen samen ontbrak. In Wenen bestond er dus in 1914 geen calamiteitenplan voor het in zetten van troepen tegen Servië waarbij ook troepen tegen Rusland ingezet moesten worden. In het voor de oorlog opgestelde plan van het *Eisenbahnbüro* was prioriteit gegeven aan treinen bestemd voor de

Balkan boven treinen bestemd voor Galicië. Het *Eisenbahnbüro* was niet in staat om aan de dringende wens van Conrad te voldoen. Emil Ratzenhofer, officier van de Generale Staf en belast met de planning binnen het *Eisenbahnbüro des Generalstabs*, drong er met klem bij Conrad op aan de actie tegen Servië door te zetten met als argument dat elke verandering in de plannen zou leiden tot chaos. Het Habsburgse leger vervolgde de treinreis naar Servië, stapte daar uit de trein, stapte weer in en vertrok uiteindelijk naar Galicië. Winston Churchill heeft dit weergaloos verwoord: *zij verlieten de commandant in Servië voordat zij hem aan de overwinning konden helpen en keerden op tijd terug in Galicië om deel te nemen aan de nederlaag van Conrad*²⁵.

In de late jaren '40 voerde een zekere Kálmán Keri (een Hongaarse officier), die in de Tweede Wereldoorlog een functie had vervuld bij dezelfde spoorlijnen als gebruikt bij de Habsburgse troepenverplaatsingen, een gedetailleerde studie uit naar de mobilisatie van 1914. Hij analyseerde nauwkeurig per spoorlijn en per legereenheid de gebeurtenissen van 1914 en kwam tot een gedetailleerd en realistisch alternatief voor het slecht opgestelde plan van het *Eisenbahnbüro*. Zijn conclusie was dat de in het geding zijnde eenheden via westelijke spoorlijnen in Galicië vervoerd hadden kunnen worden. Bovendien hadden ook in de betreffende periode spoorlijnen in zuidoost Duitsland gebruikt kunnen worden voor de inzet van troepen in Galicië. Gebruikmakend van de oorspronkelijke kaarten en grafieken van het *Eisenbahnbüro* kon aangetoond worden dat het mogelijk was geweest de inzet van troepen op de Balkan te stoppen en deze daarentegen in te zetten aan het noordelijke front. Ook toonde Keri aan dat de herhaaldelijke bewering van Conrad in zijn memoires dat er tenminste twee weken tijd was om zijn troepen te verplaatsen van het front op de Balkan naar het front in Galicië, ongegrond was. De militaire planners van Conrad hadden zich gebaseerd op veronderstellingen over Russische plannen uit 1908 hoewel men wel wist dat de eigen plannen voor de oorlog tegen Rusland in die zin achterhaald waren. Conrad was echter bij zijn mening gebleven dat hij genoeg tijd had om Servië te verslaan alvorens hij zijn troepen zou hergroeperen tegen Rusland²⁶.

Overigens toen de mobilisatie tegen Rusland op gang kwam, verliep deze veel trager dan verwacht. Redenen hiervoor waren dat de Generale staf nog werkte met tijdschema's die dateerden uit de tijd van de Frans-Duitse oorlog en niet beschikte over moderne spoorwegtechnologie²⁷.

*De Oostenrijkse militaire geschiedschrijving over de gebeurtenissen van juli/augustus 1914*²⁸.

Deze militaire geschiedschrijving is bijna exclusief geschreven door een elitegroep uit het voormalige keizerlijke leger. Alleen deze voormalige officieren hadden toegang tot specifieke archieven van het Weense *Kriegsarchiv* die de bron vormden voor twee in brede kring geaccepteerde Oostenrijkse publicaties over de militaire gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog: de memoires van Conrad, *Aus meiner Dienstzeit*, en de officiële Oostenrijkse geschiedenis van de oorlog *Österreich-Ungarns letzter Krieg*.

De memoires van Conrad, verschenen tussen 1921 en 1925 en doordrenkt van verdraaiingen, kreeg als status een min of meer officiële publicatie van het *Kriegsarchiv*. Tunstall zegt over de memoires: 'nauwkeurige bestudering van *Aus meiner Dienstzeit* maakt duidelijk dat het

Franz Conrad von Hötzendorf
(propaganda-ansichtkaart)

slechte advies van het *Eisenbahnbüro* voor Conrad slechts een rechtvaardiging was voor zijn obsessie Servië koste wat kost te vernietigen'. Verschillende hoge officieren stelden de juistheid van de memoires ter discussie, sommige stelden hun kritieken op schrift en, in een enkel geval, lieten dit op eigen kosten drukken. Hoofdpunten in hun kritieken waren de onderschatting van Conrad over de snelheid van de Russische mobilisatie, overschatting capaciteiten eigen troepen en het bijna constant negeren van factoren als terreingesteldheid en het weer. Deze publicaties werden samen met een aantal privémanuscripten later teruggevonden in het *Kriegsarchiv* zonder dat dit materiaal gebruikt was. Conrad, als laatste chef van de Oostenrijks-Hongaarse Generale Staf, werd tenminste 75 jaar letterlijk heilig verklaard in de Oostenrijkse militaire geschiedenis (de begrafenis van Conrad in 1925 werd door meer dan 100.000 *Trauergäste* bijgewoond). Iedere veroordeling van zijn militaire kundigheid werd onmiddellijk door de elitegroep de kop ingedrukt. Overigens, de Engelse militaire historicus Cyril Falls beschreef Conrad eind jaren '50 nog als "the best strategist at the outset, probably of the war".²⁹

De zeven delen van *Österreich-Ungarns letzter Krieg* verschenen tussen 1929 en 1938. De auteur van deel 1 was de tot historicus omgeschoolde Emil Ratzenhofer die in het eerste deel (over de Habsburgse *Aufmarsch*) omstandig uitlegt dat Conrad geen andere keus had dan blijven bij het advies van 'zijn' *Eisenbahnbüro*: inzetten van de strategische reserve tegen Servië. Tijdens het tot stand komen van de publicatie *letzter Krieg* was grondig onderzoek naar strategische en tactische fouten begaan door voormalige Habsburgse commandanten, strikt verboden. Veel werd verzwegen om de mythe rond Conrad in stand te houden en om geen oude wonden in het officierskorps open te rijten. Dikwijls – vooral wanneer het om Conrad ging – vluchtten de auteurs in het noodlot van de gebeurtenissen om een discussie over leiderschap te vermijden³⁰.

De mythen van het oude keizerlijke leger uit de Eerste Wereldoorlog werden gedurende het interbellum via twee forums wijd verspreid in het Duitse taalgebied: via het Duitse tijdschrift *Berliner Monatshefte* en het Oostenrijkse *Militärwissenschaftliche und technische Mitteilungen*.

Hoewel na de tweede Wereldoorlog het *Kriegsarchiv* haar monopoliepositie verloor betekende dat niet het einde van de publicaties van de officiersgroep. Rudolf Kizling, eindredacteur van *Österreich-Ungarns letzter Krieg* en in de periode 1936-1945 directeur van het *Kriegsarchiv*, hield ook nog in de jaren '60 vast aan de officiële geschiedschrijving. In zijn artikel *Österreich-Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg*, in 1964 uitgegeven ter herdenking aan het uitbreken van de oorlog vijftig jaar daarvoor, poneerde hij opnieuw de stelling dat technische spoorwegproblemen beslissend waren geweest voor de debacles aan zowel het Russische als Servische front. Holger Herwig oordeelt over Kizling: "we zullen nooit te weten komen hoeveel bezwarende documenten door Kizling en zijn discipelen zijn geschoond".³¹ Rauchensteiner verhaalt hoe Kizling het incident van de Servische grensoverschrijding op 26

juli 1914 bij Temes Kubin tot aan zijn dood in 1974 beschrijft, op basis van 'verdwenen documenten', als een agressieve gevechtsactie van Servië³².

Maar het verhaal is daarmee nog niet af: in 1972 publiceerde het Oostenrijkse ministerie van Defensie ter gelegenheid van de herdenking van de 120ste geboortedag van Conrad een brochure waarin nog steeds de desastreuze nederlagen in de zomer van 1914 werden geweten aan de technische spoorwegproblemen.

In de jaren '60 verschenen er artikelen van, opnieuw, buitenlandse historici waarin kritische vragen werden gesteld over de militaire campagnes van 1914. In 1965 liet de Amerikaanse historicus Solomon Wank³³ zich zeer kritisch uit over de leiderschapkwaliteiten van Conrad. Wank concludeerde op basis van nieuw feitenmateriaal dat de memoires van Conrad niet overeenstemden met de werkelijke gebeurtenissen en dat de stelling van de bewonderaars van Conrad dat hij een 'militair genie' was, sterk overdreven was. Hij kreeg in de jaren '70 internationale steun maar het duurde tot 1981 alvorens de Oostenrijkse historicus Kurt Peball in een artikel³⁴ openlijke kritiek uitte op de traditionele Oostenrijkse geschiedschrijving. In 1993 verscheen de studie van Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*, die een doorbraak betekende in de Oostenrijkse geschiedschrijving over de Eerste Wereldoorlog.

IV) Slotopmerkingen.

Geschiedschrijving vanuit Hongaars standpunt? Voor 1914 kenmerkte de top van het *k.u.k.* leger en het ministerie van Oorlog van de Donaumonarchie zich door dominantie van Duitstalige Oostenrijkers. Hoewel in 1911 het Duitstalige bevolkingsdeel slechts 24% van de totale bevolking van de monarchie bedroeg, behoorde van de bijna 100 generaals en ruim 17.000 officieren van het *k.u.k.* leger ruim 76% hiertoe terwijl op het ministerie 68% van de ambtenaren tot de Duitstalige Oostenrijkers behoorden. Bijgevolg was ook het *Kriegsarchiv* in Wenen sterk Duits georiënteerd en tot na de Tweede Wereldoorlog nauwelijks toegankelijk voor niet tot de, voornamelijk ook Duitstalige, elitegroep behorende geïnteresseerden. In de uitgebreide literatuurlijst behorend bij het 'standaardwerk' van Rauchensteiner uit 1993 komen bronnen in de Hongaarse taal niet voor en worden alleen bij de Hongaarse schrijver József Galántai twee bijdragen vermeld met een algemeen karakter³⁵.

Oorzaken van de Eerste Wereldoorlog. Deze hebben in veel van de deelnemende landen tot, soms heftige, debatten geleid vanaf augustus 1914 tot in deze eeuw toe. De politieke rol van Oostenrijk-Hongarije bleef zeker in Oostenrijk lang onderbelicht en de Fischer-controverse van de jaren '60 ging dan ook aan Oostenrijk nagenoeg voorbij. Ook meer recente publicaties over de Eerste Wereldoorlog lijken nog steeds voor een belangrijk deel voor kennisgeving aangenomen te worden. Geschiedenisboeken uit het begin van de 21ste eeuw, nu in gebruik in de hoogste klassen van de Oostenrijkse middelbare scholen³⁶, behandelen de Eerste Wereldoorlog summier. Oostenrijk-Hongarije wordt hierin neergezet als slachtoffer van het Duitse imperialisme maar ook van 'de apocalyptische tijdgeest waarin men apathisch droomde van een gewelddadige, bevrijdende oorlog'. Dit laatste wordt geïllustreerd door een tekst van de Oostenrijkse schrijver en filosoof Hermann Broch (1886-1951):

“Das Apokalyptische schwebte in der ganzen Welt, am hektischsten in Deutschland, am mildesten im eigentlichen Untergangszentrum, also in Österreich, denn im Zentrum des Taifuns herrscht immer das Vakuum und Seine Stille”.

De voorgeschiedenis van de oorlog wordt in de leerboeken geacht begonnen te zijn bij de in 1908 doorgevoerde annexatie van Bosnië-Herzegovina die als een imperialistische Pyrrusoverwinning wordt beoordeeld. Over de schuldvraag: *es steht außer Streit, dass die Entscheidung zum Krieg im Juli 1914 in Wien gefällt wurde.* Maar, vervolgt het geschiedenisboek, dat betekent niet dat Oostenrijk de weg naar geweld opende en Europa in de oorlog stortte; de ontketening van de oorlog was het afschuwelijke antwoord op een afschuwelijke provocatie.

Militaire geschiedschrijving. De groep officieren die vanaf het begin van de jaren '20 binnen het *Kriegsarchiv* de militaire geschiedschrijving beoefende had als beweegreden de eer van hun bevelhebber en van het voormalige keizerlijke leger hoog te houden. Dit was voornamelijk voor de eigen Oostenrijks bevolking bedoeld. De horizon van een groot deel van de elite van de Habsburgse elite lag, zeker gedurende het interbellum, in het verleden. De perceptie die de buitenwereld al snel opbouwde van het Habsburgse rijk, hoewel het niet meer bestond, was dat van 'een pacifistisch land met een leger dat in de herinnering voortleefde als een komisch operette leger'³⁷. De zeer subjectieve voorstelling van zaken in de memoires van Conrad was ook voor de andere in de oorlog betrokken landen niet bijzonder. Alle betrokken Europese landen presenteerden na de oorlog verklaringen die de eigen rol 'witwasten' en de schuld bij andere actoren legden.

Kriegsschuldfrage. Het was het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken dat in 1926 tijdens een bezoek van de Oostenrijkse kanselier aan Berlijn de laatste aanzet gaf tot de start van de publicatie van de *Aktenstücke*. Het motief was een eind te maken aan het sprookje van de oorlogsschuld van Duitsland en Oostenrijk. In Berlijn werd in vervolgens een conferentie georganiseerd waar aanwezig Duitse, Oostenrijkse, Hongaarse en Bulgaarse onderzoekers op het terrein van 'oorlogsschuld'. Afgesproken werd dat men elkaar niet meer zou belasten met wederzijdse schuldverklaringen en dat men het Duitse streven naar opening van geallieerde archieven zou steunen. Hoewel er nog een vervolgconferentie kwam in Wenen, leidde het niet tot een internationale publicatie over *“Kriegsursachen”*. Ook een poging het Amerikaanse Carnegie-insituut te vragen een 'expertiseonderzoek' te doen naar het onderwerp 'oorzaken van de wereldoorlog' leidde, mede door Duitse onhandigheid³⁸, niet tot een positief gezamenlijk resultaat.

Samenvatting:

Met betrekking tot het thema Oorzaken van de Oorlog. Na de rol van de Donaumonarchie lange tijd genegeerd te hebben, komen historici van binnen en buiten Oostenrijk de laatste decennia tot een nagenoeg uniforme conclusie: *de regering in Wenen nam zelfstandig het besluit tot een lokale oorlog en aanvaardde bewust het risico van een Europese oorlog.* Met betrekking tot de rol van Duitsland bestaat er tussen de twee geciteerde Oostenrijkse historici die sinds de jaren '90 over dit thema gepubliceerd hebben een aanzienlijk verschil van mening. Rauchensteiner ziet Duitsland als een medeplichtige die eigenlijk geen andere

keus meer had, terwijl Fellner meent dat Duitsland in juli 1914 heel bewust een eigen agenda uitvoerde.

Met betrekking tot militaire geschiedschrijving. De in dit artikel vermelde lacune in de Oostenrijkse archieven over de aantekeningen van Hoyos van het 'blanco-checke' bezoek aan Berlijn en het feit dat er belangrijke hiaten zijn in zowel het archief van Berchtold (vanaf 28 juni tot 5 juli 1914) als in het archief van het Inlichtingenbureau van het Habsburgse leger (28 juni 1914 tot een jaar later), doen vragen rijzen over de mate van betrouwbaarheid van publicaties uit het interbellum³⁹. Temeer daar, zoals boven geschetst, de 'historici' van het Weense *Kriegsarchiv* hun eigen doelen hadden met de geschiedschrijving over de rol van de Donaumonarchie in de Eerste Wereldoorlog.

November 2011

H. Terpstra.

¹ Volker Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914* (1973; 2nd 1993); Zara Steiner, *Britain and the Origins of the First World War* (1977, 2nd 2003); R. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War* (1983); John Keiger, *France and the Origins of the First World War* (1983); D. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (1983); Samuel Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (1991).

² Burz, p. 179.

³ Fay, Vol. 2, p. 550.

⁴ Albertini, Vol. 2, p. 136.

⁵ Fischer, *War of Illusions*, p. 473-80.

⁶ Leslie, *The antecedents of Austria-Hungary's war aims*, Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit **20**, pp. 307-94; Herwig, *The First World War, Germany and Austria-Hungary 1914-1918* (1997); Tunstall, *Austria-Hungary* in Hamilton and Herwig, *The Origins of World War I* (2003), Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (1991).

⁷ Williamson, p. 215.

⁸ Williamson, p. 199.

⁹ Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, p. 91.

¹⁰ Williamson, p. 1 en 6.

¹¹ Tunstall, *Austria-Hungary*, p.144.

¹² Mulligan, p. 63.

¹³ Burz, p. 181.

¹⁴ Zala, p. 56.

¹⁵ Kautsky, p. 35.

¹⁶ Burz, p. 188.

¹⁷ Jeřábek, p. 961.

¹⁸ Rauchensteiner, pp. 25, 27, 46.

¹⁹ Rauchensteiner, p. 67.

²⁰ Fellner, p. 9.

²¹ Fellner, p. 16.

²² Rauchensteiner, pp. 56/7.

²³ Fellner, p. 19.

²⁴ Fellner, p. 22.

²⁵ Winston Churchill, *The Unknown War: The Eastern Front* (1931), p. 132.

²⁶ Tunstall, *The Habsburg Command Conspiracy*, pp. 194-6.

²⁷ Herwig, *The First World War*, p. 55.

²⁸ Gebaseerd op *The Habsburg Command Conspiracy: The Austrian Falsification of Historiography on the Outbreak of World War I* van Graydon A. Tunstall, JR. in *Austrian History Yearbook*, Vol. XXVII (1996): 181-98.

²⁹ Falls, p. 36.

³⁰ Jeřábek, p. 956.

³¹ Herwig, *Of Men and Myths*, p. 308.

³² Rauchensteiner, pp. 92/3.

³³ Wank, *Some reflections on Conrad von Hötzendorf and his memoirs based on new and old resources*, Austrian History Yearbook, I (1965), 74-89.

³⁴ Peball, *Conrad von Hötzendorf, Legende-Mythos-Tradition*. Vorträge zur Militärgeschichte, Einzelprobleme Politischer und Militärischer Führung 1 (1981): 68-87.

³⁵ De titels van de bijdragen luiden: *Die österreichisch-ungarische Monarchie und die Weltkrieg* (1979); *Hungary and the First World War* (1989).

³⁶ *Geschichte Österreichs*, Band V en VI (2003).

³⁷ Evans, p. 29.

³⁸ Heinemann, pp. 117/8.

³⁹ Herwig, *Of Men and Myths*, p. 324.

Geraadpleegde literatuur

Albertini, Luigi *The Origins of the War 1914* (3 Vols. Londen, 1965).

Andriessen, J.H.J. *De Andere Waarheid* (Amsterdam 1999).

Burz, Ulfried *Austria and the Great War* in Keith Wilson 'Forging the Collective Memory' (1996).

Evans, R.J.W. and Hartmuth Pogge von Strandmann *The Coming of the First World War* (1988).

Falls, Cyril *The Great War* (1959).

Fay, Sidney B. *The Origins of the World War* (2 Vols. New York, 1928).

Fellner, Fritz *Austria-Hungary* in Keith Wilson 'Decisions for War, 1914' (New York, 1995).

Fischer, Fritz *Germany's Aims in the First World War* (New York, 1967).

Fischer, Fritz *War of Illusions*, (New York, 1975).

Heinemann, Ulrich *Die verdrängte Niederlage* (Göttingen, 1983).

Herwig, Holger *The First World War, Germany and Austria-Hungary, 1914-1918* (Londen, 1997).

Herwig, Holger *Of Men and Myths* in Jay Winter (ed.) 'The Great War and the 20th Century' (2000).

Jeřábek, Rudolf *Die österreichische Weltkriegsforschung* in W. Michalka 'Der Erste Weltkrieg' (München, 1994).

Kautsky, Karl *Wie der Weltkrieg entstand* (Berlijn, 1919).

Mulligan, William *The Origins of the First World War* (Cambridge, 2010).

Rauchensteiner, Manfred *Der Tod des Doppeladlers, Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* (Graz, 1993).

Tunstall Jr., Graydon A. *Austria-Hungary* in Hamilton en Herwig 'The Origins of World War I' (2003).

Tunstall Jr., Graydon A. *The Habsburg Command Conspiracy: The Austrian Falsification of Historiography on the Outbreak of World War I* in 'Austrian History Yearbook'. Vol. XXVII: 181-98

Williamson Jr., Samuel R. *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (1991).

Zala, Sacha *Geschichte unter der Schere politischer Zensur* (München, 2001).